

Agnieszka Kościańska

Uniwersytet Warszawski / University of Oxford
akoscianska@uw.edu.pl

MARIA DĘBIŃSKA, *Transpłciowość w Polsce. Wytwarzanie kategorii*, Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2020, ISBN 978-83-66463-33-2, ss. 277.

W ostatnich latach problematyka transpłciowości i powiązana z nią problematyka *gender* znalazły się nieoczekiwanie w centrum debaty publicznej w Polsce. Publicyści różnej maści prześcigają się albo w podkreślaniu zagrożeń związanych ze społecznie kształtowaną płcią i jej „zmianą”, albo w próbie przekonania opinii publicznej, że *gender* to po prostu kategoria analityczna (szczegółowe omówienie zob.: Graff, Korolczuk 2017; Kościańska 2021). Jednocześnie, w mediach i na uniwersytetach na całym świecie, toczy się debata dotycząca oceny spuścizny komunizmu (np. Ghodsee 2018; Grabowska 2018; Funk 2014): czy był on jednoznacznym źródłem opresji, a emancypacja (kobiet, mniejszości) w krajach takich jak Polska powinna polegać na „gonieniu” Zachodu, czy raczej warto dostrzec progresywne dokonania państw socjalistycznych i potraktować je poważanie. Książka Marii Dębińskiej to ważny, wyważony i oparty na rzetelnych badaniach głos w obu tych debatach: pokazuje zarówno złożoność kategorii *gender*, jak i podkreśla, że nie ma jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o emancypacyjną spuściznę komunizmu. Na bardziej szczegółowym poziomie książka wchodzi też w dialog z badaczami i badaczkami transpłciowości oraz ogólnie płci i seksualności, proponując nowe sposoby badania, analizowania i pisania. Recenzowana praca nie jest bowiem powieleniem tego, co znajdujemy we wcześniejszych pracach dotyczących transpłciowości (Bieńkowska 2012; Kłonkowska 2012) ani, jak to często bywało w antropologii, poszukiwaniem płciowo-seksualnej egzotyki, lecz, jak za Davidem Valentinem (2007) nazywa to

autorka, (historyczną) etnografią kategorii, która ma na celu odpowiedź na pytanie, jaki proces historyczny doprowadził do „namnożenia się i rozpowszechnienia transpłciowych narracji” (Dębińska 2020: 23). To właśnie wytwarzanie kategorii jest w centrum jej zainteresowania. Cel ten realizuje autorka konsekwentnie w kolejnych rozdziałach.

Część pierwsza pracy (*Wstęp* oraz rozdziały *Moralne genitalia* i *Użytek z biografii*) ma charakter wprowadzenia teoretyczno-metodologicznego. Autorka charakteryzuje materiały etnograficzne i archiwalne, na których się opiera, i konstruuje narzędzia analityczne wykorzystywane w dalszej części pracy. Warto podkreślić niezwykle bogactwo w obu kwestiach. Badania będące podstawą tej pracy były niezwykle rozległe. Obejmowały: wywiady pogłębione, obserwację uczestniczącą, kwerendę akt sądowych i publikacji medycznych oraz prawniczych. Trzeba w tym miejscu podkreślić samoświadomość metodologiczną autorki, która unika wielu pułapek dotyczących problemów władzy, reprezentacji i polityki, które mogą pojawić się w tego typu terenie. Zapewne właśnie ta samoświadomość doprowadziła autorkę do wypracowania i sprawnego zastosowania równościowego języka. Narzędzia analityczne, owa etnografia kategorii, są zakorzenione w debatach prowadzonych od lat 70. XX wieku, czyli od czasu wydania pierwszego tomu *Historii seksualności (Wola wiedzy)* Michela Foucaulta w obrębie antropologii i historii płci i seksualności, historii idei, *gender studies* i teorii *queer*. Tworząc etnografię kategorii, autorka bazuje nie tylko na rozważaniach wspomnianego już Davida Valentine’a, lecz także badaczy, takich jak: Michel Foucault, Judith Butler, Ken Plummer, Michael Warner, Carole Vance, Esther Newton, Sarah Ahmed, Jasbir Puar, Marjorie Garber i in.

Część druga pracy ma charakter empiryczny. Rozdział *Diagnozowanie społeczeństwa* dotyczy podejścia do, stosując termin z epoki, transseksualizmu w okresie PRL. Autorka koncertuje się głównie na dyskusjach i działaniach seksuologów. To właśnie one doprowadziły do niesłychanie liberalnego, unikalnego w skali europejskiej, podejścia do transpłciowości. Dębińska ukazuje, jak publikacje, działania organizacyjne i polityczne (seksuologia miała bowiem złożone relacje z państwem) twórcy powojennej seksuologii Kazimierza Imielińskiego oraz jego uczniów

i współpracowników przyczyniły się do wypracowania specyficznych procedur prawnych i terapeutycznych prowadzących do „uwznioślenia” transpłciowości w kontrze do nietolerancyjnego społeczeństwa. Jednak ta akceptacja miała swoją cenę – przymusową heteroseksualność. „Zmiana” płci miała służyć założeniu heteroseksualnej rodziny. Transseksualność przeciwstawiono napiętnowanemu homoseksualizmowi czy wręcz wykorzystano do dalszej jego stygmatyzacji.

Rozdział *Tranzycje* pokazuje, jak wraz z transformacją ustrojową przyszły zmiany zdecydowanie utrudniające życie osobom trans. W PRL, aby dokonać prawej korekty płci, wystarczyła procedura administracyjna, w III RP musi w tym celu odbyć się „rodzaj sądowego spektaklu” (Dębińska 2020: 200–201), czyli upokarzający proces polegający na pozwaniu własnych rodziców, powołaniu biegłych itd. Narracje z tych procesów są przez autorkę w tym rozdziale szczegółowo opisane i analizowane (na podstawie akt 36 spraw z lat 1996–2011). Transpłciowość zostaje w nich „znormalizowana” – tylko odpowiednie opowiedzenie biografii prowadzi do wygranej. Seksuolodzy, zeznający w tych sprawach jako biegli, nie są już krzewicielami humanistycznych wartości, lecz stali się oni „odpowiedzialni za wymuszanie normatywnych, stereotypowych narracji” (Dębińska 2020: 208). O ile w okresie socjalistycznym Polska przodowała w humanizmie wobec osób trans, o tyle zmiany wprowadzone w roku przyjscia demokracji i idące wbrew europejskim trendom liberalizacji spowodowały, że stała się krajem wyjątkowo nieprzyjaznym. Historia seksualności nie jest więc, jak często się ją widzi, historią postępu (por. Herzog 2009).

Ostatni rozdział, *Tworzenie publiczności*, poświęcony jest wytwarzaniu narracji poza instytucjami, czyli temu co osoby trans opowiedziały autorce oraz innym osobom przeprowadzającym z nimi wywiady (np. dziennikarzom, co od czasu kiedy Anna Grodzka została posłanką na Sejm RP zdarza się bardzo często). Kiedy seksuolodzy przestali być rozumiejącymi humanistami, a stali się „wymuszaczami” czy „strażnikami” pewnej normy transpłciowości, wraz z przemianami politycznymi dającymi możliwość samoorganizacji, powstały nowe przestrzenie narracyjne oraz nowe *queerowe* (kontr)publiczności. W rezultacie, jak pokazuje

autorka w ostatnim rozdziale, powstała przestrzeń dla nowych, „nienormatywnych” narracji o transpłciowości. Autorka traktuje je „jako fragmentaryczne i niepełne opisy doświadczeń prowadzących do konstytuowania się transpłciowych podmiotów i sposobów powoływania do życia transpłciowej kontrpubliczności” (Dębińska 2020: 28). Narracje te mają też na celu „edukować” społeczeństwo (Dębińska 2020: 248) i dawać osobom trans wzory „bycia sobą”. Rezultatem nowych, niezależnych od seksuologów, form organizacji są nowe, różnorodne narracje: nie ma już jednej słusznej opowieści o byciu trans i jednej słusznej opowieści o relacji do płci. Historia seksualności, transformacji i postępu po raz kolejny się komplikuje.

Podsumowując, nie ulega wątpliwości, że książka Marii Dębińskiej należy do najwybitniejszych dokonań antropologii kulturowej i *gender studies* ostatnich lat. Oparta na rzetelnych badaniach, refleksyjna metodologicznie i zanurzona we współczesnych debatach z zakresu antropologii, historii, *gender studies* i teorii queer, *Transpłciowość w Polsce* stanie się bez wątpienia lekturą obowiązkową dla studentów i studentek oraz badaczy i badaczek problematyki płci i seksualności, a także osób zainteresowanych antropologią prawa czy medycyny oraz społeczną historią komunizmu.

Bibliografia

- Bieńkowska, M. (2012). *Transseksualizm w Polsce. Wymiar indywidualny i społeczny przekraczania binarnego systemu płci*. Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.
- Funk, N. (2014). A very tangled knot: Official state socialist women’s organizations, women’s agency and feminism in Eastern European state socialism. *European Journal of Women’s Studies*, 21 (4), 344–360.
- Ghodsee, K. (2018). *Why Women Have Better Sex Under Socialism and Other Arguments for Economic Independence*. London: The Bodley Head.
- Grabowska, M. (2018). *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 r. a współczesny ruch kobiecy*. Warszawa: Scholar.

- Graff, A., Korolczuk, E. (2017). "Worse than communism and Nazism put together": War on gender in Poland. W: R. Kuhar, D. Patenotte (ed.), *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality* (p. 175–194). London: Rowman & Littlefield.
- Herzog, D. (2009). *Syncopated Sex: Transforming European Sexual Cultures*. *American Historical Review*, 114 (5), 1287–1308.
- Kłonkowska, A. (2012). *Transpłciowość-androgynia. Studia o przekraczaniu płci*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kościańska, A. (2021). "The Handbook of Masturbation and Defloration": Tracing Sources of Recent Neo-conservatism in Poland. W: F. Pine, H. Haukanes (ed.), *Intimacy and Mobility in an Era of Hardening Borders: Gender, Reproduction, Regulation* (p. 218–234). Manchester: Manchester University Press.
- Valentin, D. (2007). *Imagining Transgender: Ethnography of a Category*. <https://doi.org/10.1215/9780822390213>, Duke University Press.